

УДК 355.233.23(430)“1941/1944”

Дробот М. В.

студент, Інститут історичної освіти Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), nickvadro@hotmail.com

---

ДО ПИТАННЯ РЕЛІГІЙНОІМЕНТАЛЬНОСТІ НІМЕЦЬКОГО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ У УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ (1941–1944 рр.): ТЕОРЕТИЧНО–ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Досліджується теоретично–практичні аспекти питання релігійної ментальності німецького військовослужбовця на теренах окупованої України. Робиться спроба використати методологічні підходи історичного синтезу та “школи Аналів” для відображення соціально–психічного стану німецького солдата в контексті релігійного життя України 1941–1944 рр.

Ключові слова:військовослужбовець, “гранична ситуація”, ідеологія, ментальність, релігійність, релігійне життя, солдат.

Актуальність дослідження пояснюється потребою з’ясування маловідомих аспектів історії німецького окупаційного режиму, а саме історії ментальності індивідууму військовослужбовця в контексті релігійного життя України та ідеологічного тиску Національ–Соціалістичної Німецької Робочої Партиї (NSDAP) у силах вермахту. Пропонована тема дослідження не знайшла відображення в сучасній історіографії, і без її розуміння висвітлення тогочасних подій залишаються неповними і однобічними.

Новизна дослідження полягає в розкритті ментальності військовослужбовця в контексті релігійного життя німецьких окупантів на території України в умовах воєнного часу і партійно–ідеологічного тиску НСДАП.

Метою статті є спроба показати духовно–історичний вимір перебування окупантів на території України, як індивідуумів із власною ментальністю, в умовах воєнного часу, атакож простежити трансформацію професійної, політичної та духовної ментальностей суб’єктів цього дослідження в умовах окупації.

Ця розвідка належить до тієї когорти досліджень, що не мають константних методологічних підходів і апроп-

бованих методик наукової дослідницької роботи. Навіть зарубіжна історіографія не може похвалитися ґрутованими працями у цій тематичній ніші. Це пояснюється двома складовими, а саме: теоретичною практикою складовими. Теоретична складова полягає в термінологічній невизначеності дефініції “ментальність” і межах цього духовно-історичного феномену. Практична складова – в пошуку широкого обсягу матеріалу та його глибокому аналітичному опрацюванні.

В ментології, як вченю про ментальність, різni вченi в рiзний час розумiли пiд поняттям “ментальнiсть” i “цiлiсну картину свiту протирич”, i до-рефлексивне нашарування мислення, i колективне несвiдоме, i соцiокультурнi автоматизми свiдомостi iндивiдiв та груп, i “глобальний, всеохоплюючий “ефiр” культури”, в якому знаходяться всi члени суспiльства. Також, iнколи ментальнiсть розглядалася в поєднаннi з психiчним складом етносу, “духу народу”, нацiональним характером та iн. [5, c. 6].

Поняття “ментальнiсть” (mens, mentis (лат.)) – “свiдомiсть, мислення, розум”; dieMentalitat (нiм.) – образ думки, склад розуму; mentality (англ.) – розумовий розвиток, склад розуму, умонастrij; mentalite (фр.) – направлення думок, умонастrij, направленiсть розуму, склад розуму) пов’язане з iменами Марка Блока та Люсєна Фебра, якi 1929 р. в Парижi заснували журнал “Аннали економiчної та соцiальної історiї”. Вони застосували цю дефiнiцiю до внутрiшнього свiту людей iнших епох: перший – до епохи раннього Середньовiччя, другий – до перiоду Ренесансу.

Один iз українських дослiдникiв ментальнiстi Р. А. Додонов виокремлює три рiвня структури ментальнiстi: психоенергетичний, несвiдомий i логiчний. Беручи за критерiй форму iснування психiчної iнформацiї, а самe її поле, образи та поняття. Вiн розробив схему виникнення ментальних автоматизmiv, що полягала в наступному: “найбiльш оптимальнi прийоми мислення становiть “привичkами свiдомостi”, аксiомами, очевиднiсть яких отримує спадкове закрiплення (“логiчний рiвень”), потiм ця очевиднiсть витiсняє несвiдоме, перетворюючись в архетипи, символи i т.п. (“несвiдомий рiвень”) i навiть в “облоговий”, залишений безпосереднього з’язку iз мисленням, “психоенергетичний” рiвень” [5, c.8]. Вiн вважає, що “верхнi поверхi” духовного життя (культура, релiгiя) попадає ментальнiсть в трансформованому виглядi i розтворяється в нацiональному характерi, суспiльniй думцi, формах суспiльної свiдомостi”[5, c. 8].

На думку автора автор “Теорiї ментальнiстi...” Р. А. Доднова iснує п’ять видiв ментальнiстi: побутова, соцiальна, полiтична, свiтоглядна та специfична – etnichna. Побутова ментальнiсть базується на стереотипах ведення господарства, рiшення повсякденних проблем, що пройшли перевiрку часом i стали побутовими нормами [5, c.68]. Соцiальна ментальнiсть базується на необхiдному соцiальнiй спiльнотi почуттi соцiальної солiдарностi для iдентифiкацiї кожного її члена по вiдношенню до неї [5, c. 71]. Полiтична ментальнiсть – “результат атомiзацiї громадянського суспiльства, в якому кожний iндивiд пiдкреслює сувереннiсть свого свiтобачення по вiдношенню до iдеологiчних структур, суспiльної думки та по вiдношенню до полiтики”

[5, c. 72]. Свiтоглядна ментальнiсть поєднується iз фiлософськими, релiгiйними, лiтературно-художнimi та iншими аспектами духовного життя. “Інтегрує хаотичний i неоднорiдний потiк психiчних образiв i представлень, характерних не для окремих iндивiдiв, а самe для духовних спiльнот в процесi створення картини свiту – свiтобачення” [5, c. 73]. В результатi ментальнiсть формує як bi “невидиму сферу, за межi якої належать приналежнi її люди не здатнi вийти. Вони не усвiдомлюють i не вiдчувають цих обмежень, оскiльки вони знаходяться “всерединi” цiєї ментальнiстi та культурної сферi. “Суб’ективно” вони вiдчувають себе вiльними, “об’ективно” ж вони її пiдкорялись” [5, c. 74].

У зарубiжнiй історiографiї соцiально-психiчний чи ментальнiй аспект Другої свiтової вiйни вiдображається частково. Наприклад, вiйськово-історична робота англiйського історика Р. Кершoу “1941 рiк очами нiмцiв. Березовi хрести замiсть Залiзних” [6] заснована на епiстолярi нiмецьких вiйськовослужбовцiв, що описують власнi психiчнi переживання в умовах пiдготовки “Схiдної кампанiї” та її розгортаннi. Книга британських авторiв С. Харта, Р. Харта i М. Хьюза “Рядовi Вермахта i СС. Нiмецький солдат Другої свiтової вiйни” [19] присвячена історiї нiмецьких збройних сил в 1939–1945 pp. В центрi уваги – простi солдати та ofiцieri, щоявляються гвинтиками великої вiйськової машини, поставленої на службу iнтересам нацистського режиму. Автори виокремлюють у своїй роботi окремий роздiл iдеологiчному впливу на психiчне становище нiмецьких вiйськовослужбовцiв.

Історiографiя “блiзького” зарубiжжя може бути представлена науковою роботою росiйського історика Молоткова С. М. “Соцiально-психiчне обличчя вiйськовослужбовцiв вермахту в перiод вiйни нацистської Нiмеччини проти СРСР” [13]. В дисертацiї розглядається формування соцiально-психiчного обличчя вiйськовослужбовця вермахту на Схiдному фронтi iдеологiчними i геополiтичними цiлями вiйни Нiмеччини проти СРСР та морально-психiчний зlam nimecького вiйськового контингенту пiслi битви пiд Москвою. Написана на основi широкої матерiальної бази, яка iнтерпретується на методологiчнiй основi принципу історизму, передбачуючи аналiз соцiально-психiчних явищ iз врахуванням конкретно-iсторичних явищ. У роботi використовувалися теретико-методичнi напрацювання Є. С. Сенявської, яка спиралася на iдеї трьох наукових направлень – школи “Анналiв”, фiлософської герменевтики i екзистенцiалiзму.

Українська історiографiя лише iз другої половини першого десятилiття XXI столiття розпочала заповнювати певнi аспекти заявленої темi дослiдження. Наприклад, кандидат історичних наук, провiдний науковий спiвробiтник ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного України Марина Михайлюк, вперше розглядає у своїй статтi “Нацистський режим в Українi: побут i дозвiлля окупантiв” культурне життя окупантiв на теренах України, поряд iз повсякденним побутом, фiнансово-матерiальним i медичним забезпеченням i т.д. Основуючи своє дослiдження на архiвнiй джерельнiй базi, що складається iз архiву ЦДАВОВ, збiрникiв опублiкованих документiв 1941–1944pp. в часi радянської епохи мемуарiв вiйськовослужбовцiв вер-

махту й союзників у війні. Причому більшість архівних матеріалів до наукового обігу вводилося вперше.

Будь-яка війна має не тільки політичний, а й багато інших вимірів: матеріально-технічний, власне військовий, а також соціальний, людський, що включає в себе психічний. Всі вони взаємопов'язані і переплетені один із одним. Кожна війна – це своєрідний комплекс якісних і кількісних проявів цих вимірів в специфічній формі їх відношення і взаємодії.

Основним суб'єктом будь-якої війни є мілітаризований громадянин, – солдат, – що підпадає під дію цього комплексу вимірів війни. Солдат часів Другої Світової війни піддавався під великий вплив ідеологічного фактору держави-партії, зокрема і Німеччини. По ходу військових дій Німеччини все більше насаджувалися націонал-соціалістичні світобачення, щоби посилити їх бойову рішучість [19, с.12]. На початку війни ідеологічна обробка зоставалася справою повністю безсистемною і нерегульованою, лише відображала давню боротьбу між нацистською партією і збройними силами за політичну зрілість своїх солдат. Протягом перших днів війни ідеологічне виховання термінувалось як “духовне укріплення” і було віднесено до компетенції командирів військових частин та “офіцерів служби соціального забезпечення” [19, с.13]. 7 жовтня 1940 р. була видана інструкція ОКХ (Верховного командування сухопутних сил), яка зобов’язувала військовослужбовців дотримуватися основних ідеологічних принципів нацизму: чистоти німецької раси, верховенства НСДАП і збройних сил Рейху, забезпечення Німеччини “життєвим простором”. Було укладено список обов’язкової літератури. Головним посібником вважалася робота Гітлера “Моя боротьба”, обов’язковими були також твори Отто Гельмута, Ганса Гюнтера та інших творів ідеологів нацизму [12, с. 191–192].

Німецькі архівні документи засвідчують, що в німецьких архівах існувала система ідеологічної роботи, начальник штабу ОКВ (Верховного командування збройних сил) для командувачів військ видав таємну інструкцію № 36000/41 “Політичне виховання і культурне обслуговування в сухопутних військах”. У її додатках розписані повноваження всіх служб, підпорядкованих командуючому військами. Так, в одному із додатків розписані функції офіцера з питань ідеологічного виховання особового складу при штабі командира армії, підпорядкованого начальнику розвідувальної служби оперативного відділу штабу командувача військ. Всі розпорядження отримував керуючого військами від ОКВ через управління загальними справами й відділ ідеологічного виховання Головного штабу збройних сил. Якщо розпорядження надходили безпосередньо до офіцера з питань ідеологічного виховання, – він мав інформувати про це начальника розвідувальної служби [20].

Націфікація німецької армії набирала обертів особливо в період закінчення війни. Партийні структури НСДАП стали все більше уваги приділяти ідеологічному вихованню солдатів, щоб навіяти їм думку про необхідність “упертого супротиву”. На кінець 1943 року в зв’язку призначенням націонал-соціалістичних “керуючих офіцерів” ідеологічна обробка була упорядкована [19, с.13]. Ці офіцери обиралися із

числа нагороджених ветеранів, які продемонстрували на полі бою не тільки своє військове мистецтво, а й відданість націонал-соціалізму. Вони разом із командирами слідкували за стійкістю солдат. Цей напрям ідеологічної політики “промивання мізків” посилював вплив НСДАП на військовослужбовців. При цьому, ментальність кожного німецького військовослужбовця вступала в гострий латентний конфлікт із нацистською ідеологією загрозливих умовах великої небезпеки для життедіяльності індивідууму [5, с.196–197;16]. Наприклад, “солдат трьох армій” Бруно Вінцер пригадує, як він направив націонал-соціалістичного офіцера по ідеологічній роботі до виконання інтенданцької служби, що послужило приводом для офіцера написати на нього рапорт, який потрапив у сміттєву корзину начальника військової частини [2]. Хоча на основі допитів німецьких військовополонених окремі дослідники зарубіжжя роблять висновок про те, що більшість німецьких солдат залишалися ідеологічно прихильними нацизму, що вони рідко звинувачували владу в поразках Німеччину і що вони вірили в кінцеву перемогу Німеччини [19, с.14]. Ця позиція більшості німецьких військовослужбовців пояснюється цінностями німецького народу, зокрема прагненням до порядку [10].

Взаємовідносини нацистської влади із релігійними спільнотами складалася непросто. Існували періоди нейтралітету, підтримки і, навіть, репресій. Але основною ідеологічною позицією нацизму залишалося прагнення бути не відстороненим від релігійного життя німецького суспільства і по можливості витворити “неорелігію”. На перших етапах панування нацизму існував проект симбіозу із християнством, так званий рух “Німецьких християн”, що не оправдало сподівань. В подальшому – існували дві тенденції взаємовідносин із християнами: репресивна та прагматична. Репресивна тенденція НСДАП відносно церков припадала на “мирні” періоди зовнішньополітичного життя Німеччини, при домінуванні партійних радикалів – Бормана та ін. Прагматична тенденція НСДАП – виражалася у “весні” періоди зовнішньої політики Німеччини, при бажанні Гітлера займати нейтралітет у ідеологічно-релігійній конфронтації. Впроваджувалася так-звана політика “громадянського миру”. В 1938 році зовсім неочікувано для католицизму – головного антагоніста нацизму, був наданий дозвіл створити для своїх прихожан нову посаду священнослужителя в гітлерівському вермахті [24, с. 99]. Зі своєї сторони, “тінь фюрера” – Й. Геббельс в пропагандистських цілях 17 червня 1941 р. видав наказ “прикрутити занадто різку антицерковну пропаганду”, яку мав намір продовжити лише після війни [15].

Англійський історик Роберт Кершоу у своїй роботі присвяченій військовій історії кампанії 1941 року наводить наступний документ, присвячений настроям німецьких військовослужбовців напередодні нападу на СРСР. Лейтенант Вермахту Г. Вінценман на 21.06.1941 р. у своєму листі писав: “В мене таке відчуття, що завтра зранку, може бути, не завтра, а післязавтра, відбудеться дещо, що примусить світ призадуматися. Більш того, я не сумніваюся, що не зостанусь в стороні від цих подій. Хочеться сподіватися, що найближче майбутнє ще на крок приблизить нашу кінцеву перемогу” [6]. Далі

продовжує. “Ми стоїмо на порозі великих подій в яких і мені відведена особисто роль”. Але невідомість все-таки хвилювала. “Нікому із нас не дано знати, чи уціліє він в майбутніх подіях” [6].

Також, лейтенант Вінцеман, перебуваючи в певному психічному екстазі, молився: “Бог—Отець даруй мені силу, віру і відвагу не схилити голови під свистом куль, під грохотом артилерійних залпів і розривом бомб, допоможи мені не здригнутися перед танками і жахами газових атак. Да воздасться Тобі доброта Твоя” [6]. Лейтенант Вінцеман не прожив і суток. Це були реалії війни.

В перші місяці окупації України німецька армія брала активну участь в релігійному житті. Німецькі військовослужбовці заликалися до агітаційної роботи, вони розвішували плакати, які проголошували: “Доба сталінського безбожництва минула. Німецька влада дає вам змогу вільно молитися” [1, с. 236]. Здійснюючи поряд із військовими функціями релігійно-пропагандистські, німецькі військові відмічали прояви релігійності українського населення. За спогадами німецького розвідника Віллі Кубека: “Сталін хоча і знищив церкви, але віру людей в Бога викорінити так і не змії”, бо “практично в кожній хаті є ікона – трапляються зображення Христа, вивішенні в “красному” куті хаті”, не дивлячись на те, що “всі церкви на замку” [8]. Саме тому деякі командири віддавали накази відкривати церкви, заликали солдат та офіцерів прибирати їх відновлювати церковні споруди [1, с. 237]. Хоча, в подальшому, деякі військовослужбовці у своїх спогадах іронічно відзначали наступне: “...Відкривались церкви й на інших радянських територіях. Бувше українське духовенство знову наділо свої ряси і благословляло людей різного віку...” [17].

Генерал СС Курт фон Мейер, знайомий єпископа графа фон Галена, у мемуарах відзначив свою діяльність по відновленню церковного життя с. Засілля на Одещині: “...Церква при більшовиках використовувалася як зерносховище і кінотеатр. Сходинки із дзвіниці, очевидно були пущені на дрова і згоріли в печах. Із стелі звішувалися червоні знамена. Раптово до нас підійшов немічний, беззубий чоловік, представившись православним священиком. Він попросив дозволу відслужити службу. Сльози текли по зморщеному обличчі священика, коли односельчани увійшли в скромне приміщення, де він тремтічим голосом читав першу за багато років проповідь. Старі люди із благоговінням вслушувалися в його слова. Молоді ж із цікавістю, але в деякому збентеженні стояли на площі перед церквою” [10].

Офіцер Вермахту Ханс фон Люк, який після закінчення війни перебував у полоні під Києвом, у своїх спогадах описує свою діяльність по відновленню церковного життя, а також свої психічні переживання, що виникли у нього під час першої православної служби, яку він відвідав вперше: “...Ритуали руської православної церкви були мені незнайомі, однак чим дальше, тим сильніше мене охоплювала магія служби. Невидимий за олтарем, один із священників (диякон) розпочав монотонне читання, яке повторював хор із восьми “півчих”, що стояли перед олтарем. Звуки спіvu наповнювали всю церкву. Із-за прекрасної акустики вважалось, що голоси йдуть звідкись-то зверху, прямо

із неба. Люди впали на коліна і молилися. У всіх на очах стояли сльози. Для них – це була перша обітня після двадцяти років мовчання. Мене і моє супутника це дуже схвилювало. Як же глибоко вірили бідні люди. Ніяка ідеологія, ніякий примус і навіть терор не змогли лишити їх віри. Пережитого соборі не забути” [18].

Крім пасивної участі в релігійному житті німецькі військовослужбовці, особливо протестанти, заликалися до місцевого конфесійного релігійного життя. Вони “виступали із проповідями, вітали своїх братів віруючих українців, що багато років знаходилися під гнітом більшовизму і безбожя, і звільнених німецькою армією” [21, арк. 3]. При цьому, відчуваючи певну солідарність, таємно вони заявляли: “користуйтесь зараз часом для проповіді, бо скоро ви будете лишені цього” [21, арк. 3]. Інколи, офіцери, що систематично відвідували молитовні богослужіння виконували і кур’єрські функції між протестантськими громадами, що свідчило про певний рівень довіри [21, арк. 8].

В тилових умовах німецькі військовослужбовці могли задовольняти свої релігійні потреби, брати участь у відродженні релігійного життя України. Але під час військових дій, в умовах прояву психічної “граничної ситуації”, коли людське життя перебуває у дуже небезпечному, невпевненому стані. Це наштовхає суб’єкта військових подій до пошуку психічної опори, до спроби керувати зовнішніми обставинами через ірраціональні дії. Однієї із цих ірраціональних дій виступає побутова релігійність, яка є певним проявом духовної ментальності, що складається із неусвідомлених дій суб’єкта у вигляді обрядових дій (молитви), так і специфічних (талісмані) тощо [5, с. 119–120; 16].

У Центральному державному архіві громадських об’єдань України автором опрацьовано архівну справу, –щоденник німецького солдата Альфреда Ріммера, вбитого під Сталінградом. Щоденник передає певні особливості військового життя на фронті та прояви релігійності у його автора. Насамперед, він вказує на регулярності релігійної служби капеланів на фронті протягом травня–липня 1942 р. на Донбасі [22, арк. 12, 14, 18, 21]. Відмічає своєрідність її виконання і підготовки до неї: “29.05.1942 р. ... в 10 годин польова церковна служба. Всі чистять чоботи і костюми. Проповідь священика, а і потім причастя”. Він передає свій стан після неї “Який я тепер щасливий...” – пише він [22, арк. 14]. Діяльність капелана він іменує як “завдання дивізійного священика” [22, арк. 18].

У щоденнику Альфреда Ріммераєснують прояви релігійності, а саме: молитви під час військових дій – звернення до Бога і Матері Божої та наголошуванні на значенні Бога в його житті (“релігійний фаталізм”). На одній із сторінок свого щоденника він написав: “25.05.42р. ...Із 11 до 19 год. атаки росіян ідуть хвиля за хвилою... Допоможи нам, Бог... Наша артилерія стріляє цілий день. Або росіяни отримають підкріплення, або вони згадуться. Якщо ні, тоді допоможи їм Бог, а я думаю, що мої молитви Бог почує... Дорогі батьки, якщо б ви знали, що в мене на душі. Весь вечірній час пройшов напружено” [22, арк. 13–14]. Наступного дня він написе: “26.05.42р. Бог допоміг, росіяни не розпочали атаку... Якщо б росіяни розпочали атаку, вони б нас знишили. Всі ми вже прощаємося із життям... Дорогі батьки, я вірю, що моя молитва дійшла і Бог зі мною, я це бачу.”

В цьому ішо ніхто не приймав участі, а я відчуваю себе так, як мовби я вже протягом всієї війни приймаю в цьому участь” [22, арк. 14]. Наступний запис – це слово відчаю і віри: “27.05.42р. ...Всі очікують наказу “додому”. Нам необхідний відпочинок, болять кості...Бог допоможе мені і я зможу розповісти вам на батьківщині про це...Ми відпочиваємо, б’ємо воші і думаємо про минулі тяжкі часи і дні, чи не Бог нам допоміг...” [22, арк. 14]. Наступного місяця він у своєму щоденнику написав наступне: “13.06.42р. ....нальоти бомбардувальників, які однак, нанесли нам мало втрат. Надіємося, що вони не попадуть в наші повозки, це наша єдина мрія...Остання бомба розірвалася в 50 м від мене. Як ви думаете, як швидко я міг зникнути із лиця землі? Вчора увечері я отримав із дому перший лист...Читав його. Я вдячний Богу, що дома всі здорові...” [22, арк. 17]. “25.07.42р. ...“Мати Божа, допоможи мені” – це була молитва втій час, коли падали бомби...” [22, арк. 23]. Наведені вище рядки – свідчення тяжких переживань, набожності і являються певними проявами релігійної ментальності німецького солдата.

Крім релігійних німецьких військовослужбовців на фронтах Східної війни перебували і люди “нерелігійні” або ті, що втратили до неї інтерес, але фактор “границі ситуації” змушує їх підсвідомо звернутися до молитви, як єдиного засобу фізичного спасіння. Німецький солдат Бруно Цізер у своїх спогадах передає діалог між ним та дев'ятнадцятирічним солдатом, який розкриває зміст материнського листа, а в майбутньому мріє вчителювати, отримавши ступінь по історичним, географічним наукам і по німецькій мові. Цей діалог припадає на осінь–зиму 1942 р. і відбувається на теренах України, а саме у місці Кременчуці. “...Мало–помалому Віллі став більш комунікабельним, і я побачив, що він був радий вилити душу кому–небудь... “Мама багато молиться за мене. Вона говорить, що і мені варто весь час молитися. Але я не особливо часто молюсь в ці дні. Не часто вдається вловити момент для цього у всій цій сьогоднішній нерозбірливості, вірно ж?”... Я подумав: а коли я сам останній раз молився? Це, повинно бути, адже було це багато років назад. Віллі дав мені дружній товчок до такого ходу думок...” [23].

Кулеметник Ганс Кіншерманн, перебуваючи в окопі під радянським танком, 11 грудня 1942 р. писав у своєму щоденнику: “...Нам залишається лише надіятися на кращє і молитися, щоб смерть обійшла нас збоку... Чую, як Свінта починає молитися вголос. Відчуваю, що мені необхідно заспокоїти нерви молитвою. Я не молився із самого дитинства, а в юності надіявся на те, що я достатньо сильний, щоб потребувати заступництва вищих сил. Але тепер, перед обличчям смерті, побоюючись за своє життя, автоматично згадую давно забуті молитви. Я проголошу їх не вголос, як Свінта та інші мої товариші, – молюся мовччи, про себе, не рухаючи губами. Молюсь за те, щоб нам дарували життя, щоб нас обминули поранення... Хоча в цих обставинах поки ніщо не змінилося, але після молитви відчуваю внутрішній спокій і віру в кращє. Цей стан важко передати і його неможливо передати словами...” [7, с. 91]. Він продовжує свої записи в щоденнику і 6–7 серпня 1943 року вже на території Галичини. Описує свій внутрішній стан і подальші події, що зму-

сили його знову повернутися до молитви. “Сьогодні стан мого духу упав до граничної відмітки. Я широ вважав, що в мені є достатньо мужності не думати про неприємні речі, але, схоже, що я помилявся. Мовби щось не дає мені спокою, і я постійно повертаюсь в думках до спогадів про моїх загиблих товаришів. Я переконаний, що Бог почув мої молитви, але, з іншої сторони, невже інші теж не молились... Однак, не дивлячись ні на що, вони були вбиті? Так в чому ж тут секрет? І заради чого це потрібно? Хто мені пояснить, чому Бог обирає для людей різні долі?” [7, с. 273–274]. Далі він зазначає: “На фронті нелегко навіть просто залишитися в живих. До того ж інколи це означає лише нові страждання. Тому будь–який чоловік, який побував на волоску від смерті, вам скаже теж саме. Нерви його на грани. Його охоплює несвідома тривога, яому повсюди маячить небезпека... Саме ця невпевненість, ці нові обличчя, які оточують мене, постійна зміна командирів лишає почуття впевненості в собі, і в душу закрадається страх... Слава Богу, отриманий наказ грузиться в машину, і це допомагає мені переключити думки в іншому напрямку... (Boї за Віслу)... Я на передовій давно не новачок і зразу бачу до чого йде діло. Можна сподіватися, що нелегка пронесе, тільки мало кому це допомагало. Зостається лише треба молитися, просити Бога про те, щоби він не залишив нас у цей тяжкий час. На відміну від мене, Дорка – католик, і доки я молюсь про себе, він осіняє себе хрестом і тремтячими губами проголошує молитви. В ці хвилини він нагадує мені Свінту тоді, в Річкові. Свінта був глибоко віруючим чоловіком, ось тільки Господь чому–то його не спас... Молитва на деякий час заспокоїла нас, але, з іншої сторони, що залишається нам? Тільки молитися...” [7, с. 280].

Вільгельм Ліппіх, лютеранін за віросповіданням, відзначав у своїх спогадах характерні прояви релігійності серед солдат: “Під час рідких релігійних служб ми співали пісні “Збираємося разом” і “Могуча кріость наш Господь”, які давали нам душевне заспокоєння” [9]. Водночас він пише про відсутність релігійного почуття у своїй однополчан: “Не дивлячись на те, що на пряжках армійських поясів був напис “З нами Бог”, релігія і віра ніколи не відігравали особливої ролі в житті німецьких солдат. У нас були дивізійні священики, однак солдати бачили їх лише під час нечастих релігійних служб або перебуваючи в тилу, в госпіталі, коли проходили лікування. Священики інколи влаштовували масові молебні перед великими битвами, я знав, що молились небагато солдат. Якщо б віра відіграла велику роль в житті німецьких солдат, то, можливо, вони були б більш совісливими та з великою повагою відносились до людського життя” [9].

Аналіз німецьких документів переконує в тому, що саме “госпіタルний” варіант християнства серед німецького військовослужбовця набув поширення особливо після Сталінградської битви. Німецький снайпер Йозеф Оллерберг, беручи участь у літній кампанії Вермахту в 1943 р. в районі Луганщини, описавподії із пораненим солдатом біля німецького госпіталю у своїх спогадах: “...На плащ–палатці принесли дуже молодого солдата. Я подивився на його лиць. Із горла солдата виривалися монотонні стони: “Я не можу рухатися. Боже, я не можу рухатися”. Мій погляд зупинився на тілі

пораненого. Воно, подібно марионетці, смикалося в конвульсіях. Сержант медичної служби підняв його і оглянув його грудну клітку... Потім поклав обережно пораненого знову на плащ–палатку, Сказавши наступне: “Хlopці, нам не допомогти йому. Смерть для нього буде самим милосердям при такому пораненню. Віднесіть його в сарай до священика”. Всі безнадійних відносили в сарай, де капелан – явно приголомшений горем – старався забезпечити смертельно пораненим той скромний комфорт, який він міг надати” [14].

Отже, три види ментальності – військово-професійна, політична та духовна – проявлялися в соціально-психічній життєдіяльності індивідууму німецького військовослужбовця. Військово-професійна та політична ментальності перебували в тісній взаємодії, оскільки базувалися на духовно-історичних мілітаризованих цінностях німецького народу (так званому “пруссацтві” – прагнення до порядку та ієрархії, тощо). Однак посилення тиску нацистської ідеології та невдачі на фронті внесли певний конфлікт між ментальними установками та ідеологічними поглядами на фактичний стан речей. Духовна ментальность німецького військовослужбовця протягом 1941–1944 р. перебувала також в конfrontації із нацистською державною ідеологією силу духовно-історичного походження та розбіжних форм їх виявлення (номінальне прийняття ідеологічних штампів мислення (масштаб якого сягав до створення нового германського релігійного обряду) та підсвідоме виявлення образу мислення (зокрема через релігійність).

“Особлива східна політика” окупантів у релігійному питанні на Україні дозволяла включатися німецьким військовослужбовцям до активного релігійного життя на території окупованої України. Релігійний аспект світоглядної ментальности німецького військовослужбовця особливо проявлявся в умовах військових дій, оскільки приводився в дію психічний фактор “граничної ситуації” життя, що вносив потребу в контролюванні зовнішніми обставинами основного суб’екта війни, а саме: приведення до психічного тонусу німецького військовослужбовця, інколи підсвідомою дією молитви.

Список використаних джерел

1. Беркгоф Карел. Жнива розpacu. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. – К. : “Критика”, 2011. – 455 с.
2. Винцер Бруно. Солдат трех армий [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://militera.lib.ru/memo/german/winzer/index.html>
3. Гуревич А. Я. Исторический синтез и Школа “Аналов”. – М. : “Индрик”, 1993. – 328 с.
4. Дашибечев В. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки, документы и материалы. – М. : Прогресс, 1973. – Т.2. Агрессия против СССР. Падение “Третьей империи”. 1941–1945.
5. Додонов Р. А. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов. – Запорожье: р/а “Тандем–У”, 1999. – 264 с.
6. Кершоу Роберт. 1941 год глазами немцев. Березовые кресты вместо Железных [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://www.rulit.net/books/1941-god-glazami-nemcev-berezovye-kresty-vmesto-zheleznyh-read-242655-1.html>
7. Киншерманн Ганс. Кроваво–красный снег. Записки пулеметчика Вермахта [Електронний ресурс]. – М. : “Язуа–Пресс”, 2013. – 320 с.
8. Кубек Вилли. В авангарде танковых ударов. Фронтовой дневник стрелка разведывательной бронемашины [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://www.rulit.net/books/v-avangarde-tankovyh-udarov-frontovoy-dnevnik-strelka-rzvedyvatelnoy-bronemashiny>

avangarde-tankovyh-udarov-frontovoj-dnevnik-strelka-rzvedyvatelnoy-mashiny-read-228208-8.html

9. Липпих Вильгельм. Беглый огонь! Записки немецкого артиллериста 1941–1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://read24.ru/pdf/vilgelm-lippih-beglyiy-ogon-zapiski-nemetskogo-artillerista-1940-1945.html>

10. Медведева Т. С. Ценности немецкого народа: история и современность [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст.: http://vestnik.udsu.ru/2010/2010-053/vus_10_053_15.pdf

11. Мейер Курт. Немецкие гренадеры. Воспоминания генерала СС. 1939–1945. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://www.rulit.net/books/nemeckie-grenadery-vospominaniya-general-a-ss-1939-1945-read-214245-13.html>

12. Михайлук М. Нацистський режим в Україні: побут і дозвілля окупантів/Історичний журнал. – 2007. – № 5. – С.101–110.

13. Молотков С. Н. Социально–психологический облик военнослужащих вермахта в период войны нацистской Германии против СССР, 2006. Автореф. дисс. на соиск. канд. степени [Електронний ресурс]. – Режим доступу до автореферату: <http://cheloveknauka.com/sotsialno-psihologicheskiy-oblik-voennosluzhazschih-vermahta-v-period-voyny-natsistskoy-germanii-protiv-sssr#ixzz2wK7k1DS6>

14. Олдерберг Йозеф. Немецкий снайпер на Восточном фронте 1942–1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://www.litmir.net/br/?b=110078>

15. Ржевская Е.М. Геббельс. Портрет на фоне дневника. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: http://militera.lib.ru/memo/russian/pzhevskaya_em2/09.html

16. Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: http://krotov.info/library/18_s/en/yavskaya_00.htm

17. ФертенХендрик. В огне Восточного фронта. Воспоминания добровольца войск СС [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://read24.ru/pdf/hendrik-ferten-v-ogne-vostochnogo-fronta-vospominaniya-dobrovoltsa-voysk-ss-.html>

18. Ханс фон Люк. На острие танкового клина. Воспоминания офицера вермахта 1939–1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://www.rulit.net/books/na-ostrie-tankovogo-kлина-vospominaniya-oficera-vermahta-1939-1945-read-289811-16.html>

19. Харт С., Харт Р., Хьюз М. Немецкий солдат Второй мировой войны. Рядовые вермахта и СС 1939–1945 гг. – М. : “Эксмо”, 2006. – 192 с.

20. ЦДАВО. – Ф. КМПФ – 8. – Оп. 2. – Спр.135. – Арк.83–84.

21. Там само. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 90. – Арк.1–8.

22. Там само. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 119. – Арк.11–23.

23. Цизер Бруно. Дорога на Сталинград. Воспоминания немецкого пехотинца 1941–1943 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: http://kiev-grad.com/b/tsizer_doroga_na_stalingrad_vospominaniya_nemetskogo_pehotintsa_1941_1943/10

24. ШтейдлеЛуппольд. От Волги до Веймара. Мемуары немецкого полковника, командира 6-й армии Паулоса. – М. : “Прогресс”, 1973. – 424 с.

References

1. Berkhof Karel. Zhniva rozpachu. Zhitty i smert v Ukrayini pid natsistskoyu vladoyu. – K.: “Kritika”, 2011. – 455 s.
2. Vintser Bruno. Soldat treh armiy [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://militera.lib.ru/memo/german/winzer/index.html>
3. Gurevich A.Ya. Istoricheskiy sintez i Shkola “Analov”. – M. : Indrik”, 1993. – 328 s.
4. Dashichev V. Bankrotstvo strategii germanskogo fashizma. Istoricheskie ocherki, dokumenty i materialy. – M. : Progress, 1973. – T.2. Agressiya protiv SSSR. Padenie “Tretey imperii”. 1941–1945.
5. Dodonov R.A. Teoriya mentalnosti: uchenie o determinantakh myslitelnyh avtomatizmov. – Zaporozhe: r/a “Tandem–U”, 1999. – 264 s.
6. Kershaw Robert. 1941 god glazami nemtsev. Berezovye kresty vmesto Zheleznyh [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://www.rulit.net/books/1941-god-glazami-nemcev-berezovye-kresty-vmesto-zheleznyh-read-242655-1.html>
7. Kinshermann Gans. Krovavo–krasnyy sneg. Zapiski pulemetchika Vermahta [Elektronniy resurs]. – M. : “Yauza–Press”, 2013. – 320 s.
8. Kubek Villi. V avangarde tankovyh udarov. Frontovoy dnevnik strelka razvedyvatelnoy bronemashiny [Elektronniy resurs]. – Rezhim

dostupu do kn.: <http://www.rulit.net/books/v-avangarde-tankovyh-udarov-frontovoj-dnevnik-strelka-razvedyvatelnoj-mashiny-read-228208-8.html>

9. Lippih Vilgelm. Beglyy ogon! Zapiski nemetskogo artillerista 1941–1945 [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://read24.ru/pdf/vilgelm-lippih-beglyiy-ogn-zapiski-nemetskogo-artillerista-1940-1945.html>

10. Medvedeva T.S. Tsennosti nemetskogo naroda: istoriya i sovremennoe [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu do st.: http://vestnik.udsu.ru/2010/2010-053/vuu_10_053_15.pdf

11. Meyer Kurt. Nemetskie grenade. Vospominaniya generala SS. 1939–1945. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://www.rulit.net/books/nemeckie-grenadery-vospominaniya-general-a-ss-1939-1945-read-214245-13.html>

12. Mihaylyuk M. Natsistskiy rezhim v Ukrayini: pobut i dozvillyya okupantiv // Istorichniy zhurnal. – 2007. – № 5. – S.101–110.

13. Molotkov S.N. Sotsialno-psihologicheskiy oblik voennosluzhashchih vermahta v period voyny natsistskoy Germanii protiv SSSR, 2006. Avtoref. diss. na soisk. kand. stepeni [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu do avtoreferatu: <http://cheloveknauka.com/sotsialno-psihologicheskiy-oblik-voennosluzhaschih-vermahta-v-period-voyny-natsistskoy-germanii-protiv-sssr#ixzz2wK7k1DS6>

14. Ollerberg Yozef. Nemetskiy snayper na Vostochnom fronte 1942–1945 [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://www.litmir.net/br/?b=110078>

15. Rzhevskaya E.M. Gebbels. Portret na fone dnevnika. [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: http://militera.lib.ru/memo/russian/pzhevskaya_em2/09.html

16. Senyavskaya E.S. Psihologiya voyny v XX veke: istoricheskiy opyt Rossii [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: http://krotov.info/library/18_s/en/yavskaya_00.htm

17. Ferten Hendrik. V ogne Vostochnogo fronta. Vospominaniya dobrovolsca voysk SS [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://read24.ru/pdf/hendrik-ferten-v-ogne-vostochnogo-fronta-vospominaniya-dobrovolsca-voysk-ss-.html>

18. Hans fon Lyuk. Na ostriе tankovogo klina. Vospominaniya ofitsera vermahta 1939–1945 [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: <http://www.rulit.net/books/na-ostrie-tankovogo-klina-vospominaniya-oficera-vermahta-1939-1945-read-289811-16.html>

19. Hart S., Hart R., Hyuz M. Nemetskiy soldat Vtoroy mirovoy voyny. Ryadovye vermahta i SS 1939–1945 gg. – M. : “Eksmo”, 2006. – 192 s.

20. TsDAVO. – F. KMPF – 8. – Op.2. – Spr.135. – Ark.83–84.

21. Tam samo. – F.1. – Op.23. – Spr.90. – Ark.1–8.

22. Tam samo. – F.1. – Op.23. – Spr.119. – Ark.11–23.

23. Tsizer Bruno. Doroga na Stalingrad. Vospominaniya nemetskogo pehotinta 1941–1943 [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu do kn.: http://kievgrad.com/b/tsizer_doroga_na_stalingrad_vospominaniya_nemetskogo_pehotinta_1941_1943/10

24. Shteydle Luitpold. Ot Volgi do Veymara. Memuary nemetskogo polkovnika, komandira 6-y armii Paulyusa. – M. : “Progress”, 1973. – 424 s.

Drobot N. V., student of the Institute of History Education National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kiev), nickvadro@hotmail.com

On the question of the religious mentality of the German soldier in wartime (1941–1944): theory and practical aspect

The theoretical and practical aspects of the question of the religious mentality of the German troops in the territory occupied Ukraine. An attempt to use methodological approaches and historical synthesis “school of Annals” to reflect the social and mental state of a German soldier in the context of religious life in Ukraine 1941–1944.

Keywords: military serviceman, “limit situation”, ideology, mentality, religion, religious life, soldier.

Дробот Н. В., студент, Институт исторического образования Национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), nickvadro@hotmail.com

К вопросу религиозной ментальности немецкого военнослужащего в условиях военного времени (1941–1944 гг.): теоретически–практический аспект

Изучаются теоретическо–практические аспекты вопроса религиозной ментальности немецкого военнослужащего на территории оккупированной Украины. Делается попытка использовать методологические подходы исторического синтеза и “школы Анналов” для отображения социально–психического состояния немецкого солдата в контексте религиозной жизни Украины 1941–1944 гг.